

Kas traditsiooniline autoriõigus sobib tänasesse infoühiskonda?

Mark Uska

Intellektuaalne omand, sealhulgas autoriõigused, on tänapäeval paremini kaitstud kui kunagi varem. Sellegipoolest töötavad huvigrupid järjekindlalt suunas, mis muudaks selle õiguse veelgi enam kaitstuks. Ja nende töö on siiani olnud tulemuslik. Ühiskonnas resoneeruvad kõige ekstreemsemad väited piraatluse vastu ja teemasse suhtutakse võrdlemisi kriitikavabalt. Käesoleva essee eesmärk on uurida, kuidas on jõutud paljude jaoks iseenesestmõistetavate ja paljude jaoks mõistusevastaste autoriõigusteni. Essee küsib muuhulgas, mis on need määrava tähendusega infoühiskonna tingimused, millega autoriõigus peab arvestama ja eelkõige, kas traditsiooniline autoriõigus sobib tänasesse infoühiskonda. Essee eesmärk ei ole välja pakkuda lõplikke lahendusi või võtta raudne seisukoht kaasaegses intellektuaalse omandi üle aset leidvas debatis osalevate poolte kõrval.

Intellektuaalne omand ei ole omand selle traditsioonilises mõttes. Intellektuaalset omandit ei ole võimalik käega katsuda. See on ideede kogum, mis on leidnud plaadi, raamatu või muu sellise näol oma käegakatsutava kuju. Sellegipoolest meeldib piraatluse vastastel sageli võrdsustada olukorda, kui muusikapoes pannakse taskusse mõni plaat ning seda, kui laaditakse Internetist enda arvutisse see sama plaat failidena. Öeldakse, et intellektuaalse omandi suhtes õigustatutel peavad olema samasugused õigused ja tagatud samasugune kaitse nagu see on teiste omandivormide puhul. Eelneval seisukohal puudub mõistlik ja arvestatav seos senise õigus- ja kultuuritraditsiooniga.

Debatt intellektuaalse omandi ja autoriõiguste üle on võitmas järjest enam kandepinda. Lähenemine nendele küsimustele varieerub oluliselt, jõudes mõnel juhul isegi selleni, et meeletlik autoriõiguste kaitsmine, olenemata selle eetilistest ja õiguslikest alustest, teeb kokkuvõttes enam kahju kui piraatlus tervikuna. James Boyle kaitseb eelnevat seisukohta tõdemusega, et avatud lähtekoodiga (nn *open-source*) kogukonnad on mäekõrguselt innovatiivsemad, kui mistahes muud kogukonnad, mille loomingu kaitsevad autoriõigused¹. Innovatiivsus on infoühiskonna tekke põhjus, arengu allikas ja kindlasti üks olulisim väärtus, mis just seetõttu muudab Boyle'i väite tähelepanuväärseks.

Juurdunud ja kehtivate autoriõiguse ja intellektuaalse omandi põhimõtete kaitseks tuuakse sageli argument, mille kohaselt teose autoril on õigus saada oma töö eest õiglane tasu. Sageks vastuargumendiks eelnevale on väide, et intellektuaalse omandi väärtus ei vasta sellesse panustatud tööga. Väidetakse, et kuivõrd keegi ei loo sotsiaalses vaakumis, vormitakse teos kultuurilises

¹ Boyle, J. A Manifesto on WIPO and the Future of Intellectual Property, 2004, lk 6

keskkonnas vabalt ringlevate ideede pinnalt. Selles mõttes on loomingulise töö tulemusel loodu sotsiaalseks teoseks ja ainuüksi seetõttu ei saa olla eraomandis.² Vastuargument küsib sisuliselt selle järele, mida inimesed väärivad. Kui loomingulise töö määratlemine siduda sellega, kui palju selle tulemisse panustatakse, ollakse seejuures libedal jääl. Inimeste võimed on erinevad ja autoriõiguste tunnustamine panustamise põhimõttel tekitab kahtlusi.

Essee autor on seisukohal, et autoriõiguste olemasolu on õigustatud. Autoriõigused loovad stiimuli loominguliseks tegevuseks ja on kooskõlas ühiskondliku korraldusega. Samas on infoühiskonna tingimused seadnud autoriõiguste regulatsioonile väljakutse ja paratamatult tuleb õigusel ühiskondlikele muutustele järele jõuda. Õigusteadusega kokku puutunud inimeste jaoks on iseenesestmõistetav, et õigus ei tohi olla midagi staatilist. Õigus teenib ühiskonna vajadusi ja peab temaga astuma ühte sammu. Õigus ei tohi seista muutuste ees. Pigem vastupidi – ühiskond seab tingimused, millele õigus peab ennast kohandama.

Kaasajal kujundab olulist osa keskmise inimese identiteedist teler ja Internet. Need on mõjuvõimsamad meediumid igapäevasele infomassile. Samas erinevalt raamatutest ei ole see informatsioon pärast selle kasutamist enam seaduslikult kättesaadav. Seadus ei pane tootjatele kohustust filme või teleseriaale avalikult kättesaadavaks teha nagu see on raamatutega. Inimese identiteet on piltlikult öeldes nende samade tootjate käes pantvangis. Muidugi teeb vaba turumajandus selles osas oma korrektuurid ja tahtjatele on järjest paremad võimalused meelepärase informatsiooni ja teoste hankimiseks, kuid et mitte kalduda kõrvale selle näite ivast, tuleb märkida, et määravaks on kättesaadavus ja mitte hind.

Iga teos elab mitut „elu“. „Esimeses elus“, kui autoril muidugi veab, tema loomingut müüakse. Suur osa loomingust ei saa kunagi sellise edu laineharja vilju nautida, kuid paljud kahtlemata saavad ja selle majandusliku eluta oleks, paljude väitel, märksa vähem loomingulist tegevust. Kui see laine aga murdub, on meie kultuuritraditsioonis alati hakanud looming elama „teist elu“. Enamikke raamatuid trükitakse üksnes ühe tiraaži jagu. Sama kehtib filmide suhtes, mida kinodes enam ei näidata ning mida pole võimalik poest osta. Seejärel võib neid raamatuid ja filme leida kasutatud kraami poodidest või raamatukogust. Kuigi majanduslikust aspektist on „teine elu“ kirjastajale ja autorile vähemoluline, on see kultuuri arengu ja stabiilsuse jaoks vajalik.

Eesti õiguses kehtib autoriõiguse seaduse § 38 kohaselt autoriõigus kogu autori eluaja jooksul ja 70 aastat pärast tema surma, olenemata kuupäevast, millal teos on õiguspäraselt avaldatud. Autoriõiguste lobistide seisukoha järgi kaitsevad autoriõigused teose autori majanduslikku huvi ja

² Martin, B. Information Liberation: challenging the corruptions of information power, 2008, lk 38-39

võimaldavad teose autoril saada oma töö eest vääriline tasu. Vähe on teoseid, mis teeniksid autori majanduslikke huve terve tema eluea, veel enam 70 aastat pärast autori surma. Kuivõrd teose väärtus, sealhulgas majanduslik väärtus, ei saa olla aluseks autoriõiguse mittetunnustamisele, siis kehtivad autoriõigused kõigi teoste suhtes, mis vastavad teose tunnustele. See tähendab, et autoriõiguste õigustamiseks loodud väide peab paika üksnes murdosa teoste suhtes. Ülejäänute osas on autoriõigused pigem takistuseks teose vabale kasutamisele.

Informatsiooniühiskonna tingimustes on tehnoloogiliselt võimalik salvestada kogu relevantne osa 20. sajandi kultuurist. Esmakordselt on võimalik luua tulevik meie mineviku jaoks.³ Selle ülla mõtte tähendusest saavad küll paljud aru, kuid palju on ka neid, kes seda kritiseerivad. Tehnoloogia on muutnud sellise massiivse kultuuriarhiivi idee majanduslikult võimalikuks. Takistuseks on õiguskord, milles juurdunud põhimõtted väidavad, et loodava arhiivi sisu on kellegi omand ja seega piiravad selle vabaduse teokssaamist. Tuleb küsida, kas autorite õigus saada oma teoste kasutamise eest tasu kaalub üles nende õiguse määrata kultuuri kulgu.

Pole kahtlust, et Internetil on olnud tohutu mõju autoriõiguste omanike võimalustele kaitsta oma õigusi. Omanike reaktsioon sellele tendentsile on olnud meeleheitlik võitlus rikkumiste takistamise nimel ja *status quo* säilitamiseks. Arvestades seejuures põhimõttelisi tehnoloogilisi muutusi, mis Internetis kaasajal toimuvad ja suurenevad õigusnormide osakaalu, mis autoriõigusi reguleerivad, ei ole tulemuseks mitte ainult autoriõiguste parem kaitse, vaid, mis on märksa tähelepanuväärsem, loomingulisuse piiramine ühiskonnas. Seega on netokahju avalike huvide osas suurem, kui me esmapilgul arvata oskaksime.

Alates autoriõiguste ajalo algusest, milleks võib tinglikult lugeda 1710. aastat, kui Inglismaa kuningriigi parlament võttis vastu autoriõigusi kaitsva seaduse (*Statute of Anne*), on konkreetsest õigusest kasvanud lai kontseptsioon. Autoriõigusi oli esialgu võimalik omada üksnes raamatute suhtes. Märkimisväärne on asjaolu, et autoriõigusega tagati teose autorile üksnes õigus teost trükkida. See tähendab, et autoriõigust sai rikkuda üksnes siis, kui keegi trükkis uuesti, ilma autoriõiguse omaniku nõusolekuta, autoriõigusega kaitstud teose. Edaspidi on autoriõiguste areng olnud tihedalt seotud ja paralleelne tehnoloogia arenguga. Reprodutseerimist võimaldava tehnoloogia esilekerkimine ja areng on otseses seoses autoriõiguste regulatsiooniga ning ühtlasi selle arengu mootoriks. Ajaks, mil digitaalne tehnoloogia hakkas dikteerima info levikut ja kommunikatsiooni, oli autoriõigustega „kaitstud“ nii kommertsliku kui mitteäriilisel eesmärgil

³ Ibid, lk 114-115

loodud teosed.⁴ Autoriõigustega ei ole enam hõlmatud pelgalt autori õigus oma teost „välja anda“, vaid nendega tagatakse autorile igakülgne kontroll teosest tulevikus tehtavate koopiade suhtes.

Mis kaasaegse kultuuriruumi kontekstis veelgi olulisem, autoriõigustega tagatakse autori õigus kontrollida loomingulisi töid, mis on loodud esialgse teose pinnalt. Autoriõiguse seaduse § 35 lõigete 1 ja 2 kohaselt kuulub teise autori teosest tuletatud teose autoril autoriõigus oma teosele. Autoriõiguse seaduse § 46 lõike 1 kohaselt ei lubata teose kasutamist teiste isikute poolt teisiti kui autori poolt oma varaliste õiguste üleandmise korral või autori poolt antud loa (litsentsi) alusel, välja arvatud juhul, kui kohaldatavad on vaba kasutamise juhud.

Eesti õiguses lähtutakse vaba kasutamise õiguspärasuse selgitamisel kolmeastmelisest kontrollist. Vaba kasutamine on lubatud üksnes erandlikel asjaoludel ja seaduses sätestatud alustel, see ei tohi olla vastuolus teose tavapärase kasutamisega ega kahjustada põhjendamatult õiguse omajate huve. Tavapärase kasutamine ja autori huvide põhjendamatult kahjustamine on määratlemata õigusmõisted, mistõttu on vaba kasutamise piiride selge tõmbamine äärmiselt keeruline ülesanne. Seega, kui on põhjust kahelda, oleks targem teost mitte kasutada. Teisisõnu ei ole autoriõigused enam õigused keelata teostest koopiade tegemist, vaid õigused keelata igasugune loominguline tegevus, mis on ühest konkreetsest teosest välja kasvanud.

Tuletatud teoste regulatsiooni järel tekkis vajadus esmalt seetõttu, et välistada ilmselged autoriõigustest kõrvalehoidmise juhud.⁵ Näiteks juhud, kui keegi muudab romaanis ühe sõna ja sellele tuginedes nõuab autoriõigust sellisele „tuletatud“ teosele. Oleks terve mõistuse vastane sellist tegevust lubada. Niisiis laiendati kitsaid autoriõigusi esialgsele teosele ka tuletatud teostele. Kuigi heade kavatsustega lõi seadusandja mehhanismi, mida võiks nimetada anomaaliaks tänapäevases vaba kultuuri taotlevas ühiskonnas. Vaieldamatult peab seadus välistama sellised tuletatud teose juhud, millest tingituna selline regulatsioon üldse loodi, kuid kui kõrvutada teose kasutamine uue teose loomisel ja näiteks muusikaplaadi mehhaaniline kopeerimine, on raske panna nende kahe vahele võrdusmärki. Just seda kaasaegne autoriõiguste regulatsioon teeb.

Interneti esilekerkimine primaarseks info- ja kommunikatsioonimeediumiks peaks sundima autoriõigused enda jaoks uuesti lahti mõtestama ja seejärel infoühiskonna vajadusi arvestades taas kokku panema. Autoriõiguste kujunemine on olnud pigem katkendlik ja lähtunud konkreetsetest elulistest vajadustest.

⁴ Lessig, L. *Free Culture*, lk 168-171

⁵ *Ibid*, lk 138.

Võitlus piraatluse ja autoriõiguste rikkumiste vastu üldisemalt on infoühiskonna tingimustes võtnud määrava tähenduse. Jättes kõrvale vasakpoolse seisukoha vaba kultuuri ideest, oleme ikka silmitsi probleemiga, kuidas mõjutab selline võitlus innovatiivsust kui infoühiskonna edasiviivat jõudu. Ennustatakse, et lähema kümne aasta pärast tagab digitaalne tehnoloogia info kättesaadavuse enamikele maailma rahvastest. Tajutu salvestamine ja edasiandmine on inimesele alati olnud olemuslik. Info salvestamine ja edasiandmine on võimaldanud inimesel õppida ja kogemuste toel areneda.

Riskid autoriõiguste rikkumiselt tabamisega kaasnevate tagajärgede ees on kõrged. USA, mille õigussüsteem on oma liberaalsete väärtuste poolest üldtuntud, on see, võrreldes märksa konservatiivsema Eesti õiguskorraga, paremini tunnetatav. Näiteks ähvardas tudengit, kes oma ühiselamutoas lõi otsingumootori, mis võimaldas illegaalset failivahetust, 98 miljardi dollari suurune kahju hüvitamise nõue. Kuigi tegemist on äärmusliku juhuga, näitab see ilmekalt, millised riskid autoriõiguste rikkumisega kaasnevad.

See aga tähendab, et enne innovatiivsete lahenduste laiemat üldsuse ette toomist, tuleb põhjalikult kaaluda, kuidas see võiks mõjutada suuremaid autoriõigusi omavaid huvigruppe. Kaalumiseks kaasnevad kulutused advokaatidele ja juristidele tähendavad paljudel juhtudel seda, et oma idee elluviimisest loobutakse. BMW insenerid lisasid uue mudeli väljatöötamisel selle helisüsteemi MP3 failitoetuse. MP3 kui üks levinumaid audiofaili formaate (mille laiemasse käibesse lubamise vastu 1994. aastal seisis häälkalt üks mõjukamaid plaadifirmade huvisid esindav RIAA -*Recording Industry Association of America*) tagab parima mahu ja kvaliteedi suhte ja on kahtlemata innovatsioon. Sellegipoolest olid BMW turundus- ja õigusosakond sellise uuenduse vastu, kartes ühiskonna ja huvigruppide negatiivset reaktsiooni. Infoühiskonnas, kus innovatiivsus on olnud edasiviivaks jõuks ja väärtus, mida hoitakse au sees, on eelnevalt mainitu ohtlik märk.

Vaba turumajandus ja vaba kultuur põhinevad konkurentsil. Samas kui kaasaegne autoriõiguste regulatsioon lammatab sellist konkurentsi. Autoriõiguste toime on toota ülereguleeritud turgu. See kaitseb ülemäära kindlaid tööstusharusid, kuid kahjustab ülejäänuid ja loomingulisust üldiselt. Teose kasutamine on tinglikult võimalik jagada kolme kategooriasse. Esimese moodustab kasutamise, mis toimub väljaspool seadusega reguleeritud ala (lugemine, raamatu kasutamine kohvitassialusena jms). Teise kategooriasse kuuluvad kasutamise juhud, mis on autoriõigustega kaitstud. Kolmandasse samuti seadusega reguleeritud kasutamise, kuid neil juhtudel sätestab seadus, et selline vaba kasutamine on lubatud, olenemata autori nõusolekust.

Teise kategooriasse kuulub olemuslikult teose reprodutseerimine. Infoühiskonna tingimustes, kus informatsiooni edastamise kese langeb Internetile, on kunagine tasakaal kasutamise kolme

kategooria vahel kiiresti kadunud. Seda lihtsal põhjusel, et Interneti teose riputamine on koopia tegemine ja seaduse kohaselt autori varaline õigus teose reprodutseerimisele. Sellistes tingimustes on internetikasutaja kõikjal ümbritsetud autoriõigustega kaitstud teostest. See tähendab, et teose reguleerimata kasutamise osakaal on oluliselt ja märkimisväärselt kahanenud. Reguleerimata kasutamine oli oluline osa Interneti-eelses vaba kultuuri ülistavas ühiskonnas. Üldistavalt on arvutifunktsioonide, nagu „copy and paste“ ja „cut and paste“ kasutamine muutunud õigusvastaseks.⁶ Keskmine inimene on muutunud enese teadmata ja eelduslikult seadusandja tahte vastaselt kurjategijaks. Selline olukord eo tohiks olla vastuvõetav.

Autori väide, et autoriõigusega kaitstud teos on tema omand ja riik peaks selle rikkumisele reageerima, on kõige üldisemas plaanis aktsepteeritav. Autoriõiguse ja omandiõiguse vahele ei saa aga ekslikult panna võrdusmärki. Autori õigus oma teose igakülgsel kaitsmisele ei saa olla absoluutne ja see on piiratud autoriõiguse kestuse ning selle õiguse sisustamisega aspektiga.

Küsites autoriõiguste sobivuse järele tänapäeva ühiskonnas, tuleks küsida, kuhu maani peaks seadusandja autoriõigusi kaitsma. Milline peaks olema vastav regulatsioon, et autori õiguste kaitse ei hakkaks piirama kõigi kolmandate isikute õigusi ja oleks seejuures sidus kaasaegse ühiskonna vajadustega. Võttes arvesse teose majanduslikku eluiga ja tunnustades vaba kultuuri ning innovatiivsust infoühiskonna väärtustena, on autoriõiguste kestus kehtivas regulatsioonis ebaproportsionaalselt pikk.

Nagu kunagi muutsid vinüülplaadid, raadio, televisioon ja videokassetid, on Internet muutnud inimestele olulise ja määrava tähendusega info kättesaadavust. Iga tehnoloogilise läbimurde järel on iganenud arusaamad võidelnud meeletult vana korra säilitamise eest ja sageli on peale jäänud see, kelle taskud on sügavamad ehk kellel on rahalised võimalused saada enda selja taha suurem ja andekam seltskond advokaate, olenemata sellest, millist eesmärki see teenib. Lohutust pakub aga tõsiasi, et pikemas perspektiivis on sellised ettevõtmised eranditult läbi kukkunud.

Kasutatud kirjandus:

- Lessig, L. *Free Culture*. The Penguin Press. New York, 2004
Kättesaadav: <http://www.free-culture.cc/freeculture.pdf>
- Boyle, J. A Manifesto on WIPO and the Future of Intellectual Property, 2004 Kättesaadav: <http://www.law.duke.edu/journals/dltr/articles/PDF/2004DLTR0009.pdf>
- Martin, B. *Information Liberation: challenging the corruptions of information power*, 2008
Kättesaadav: <http://www.uow.edu.au/~bmartin/pubs/98il/ilall.pdf>

⁶ Ibid, lk 140-145